

СЛОВО ПРО НАШИХ ВЧЕНИХ-ЮВІЛЯРІВ

Оксана Іваненко

ІСТОРИК-МІЖНАРОДНИК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ ВАРВАРЦЕВ

У 2009 р. виповнюється 80 років Миколі Миколайовичу Варварцеву — українському історичному науковцю, доктору історичних наук, професору, фундатору української італістики, фахівцю з всесвітньої історії та історіографії країн Західної Європи й Америки, з проблем українсько-італійських суспільно-політичних і культурних взаємин, заслуженому діячу науки і техніки України (2004), автору понад 300 наукових праць.

Народився Микола Миколайович Варварцев 25 вересня 1929 р. у Києві в родині військового авіатора. Його дитячі й перші шкільні роки минали в місцях військової служби батька — в Україні, Сибіру, Приураллі, Північному Кавказі, Закавказзі та збіглися з вибухом та перебігом Другої світової війни, події якої назавжди закарбувалися в його пам'яті. Наведемо тут лише один уривок з рукописних нотаток ученого про цей час, що справив вплив на його подальшу біографію:

«"Щасливе дитинство", як його зображували на плакатах у вигляді безтурботно усміхнених хлопчиків і дівчаток, обірвалося 22 червня 1941 року. За кілька місяців вогняний вал війни докотився до передгір'їв Кавказу, і м. Грозний, де ми мешкали, перетворилося на прифронтову зону. Перехрестя вулиць і дахи багатоповерхових будинків наїжилися зенітними гарматами й зчетвереними кулеметами. Будь-якої хвилини дня або ночі зривалося виття сирен повітряної тривоги, а над містом постійно висів важкий грім канонади битви за Кавказ, що розгорталася поряд на берегах оспіваного у світовій поезії стрімкого Терека.

Ми, дітлахи, зібравшись на узбіччі тротуару, мовчазно дивилися на нескінчені натовпи непритомних біженців з клумаками в руках та купки озброєних і беззбройних бійців з розбитих батальйонів і полків; і ті, і інші сунули головною вулицею Августовською кудись за Кавказький хребет. Війна відбувалася не так, як лунали бравурно до її початку через радіорепродуктори у популярній пісні "Если завтра война" слова про негайний розгром ворога-нападника на його власній території. Німецька армія відрізала Кавказ від решти країни і баз його постачання. Ми опинилися в Грузії у числі мільйонів "організованих" і "стихійних" евакуйованих. Постала примара голоду. Те, що я за дорученням мами одержував у крамниці по хлібних картках "утриманців", було мізерним шматком малої-стівної суміші з домішками кукурудзи. Та чимало людей не мали і цього, і з будинків, в яких на горищах ночували «стихійні» біженці, вранці щоразу витягували померлих від голоду.

Влітку, коли старшокласникам нашої школи випав привілей працювати в колгоспі сусідньої Кахетії і, отже, здобути харчів, я поїхав забитим щерть приміським потягом слідом за ними самостійно, бо учнів меншого віку завуч не пускала. Моя робота полягала у вантаженні вилами соломи на машину. Тут я вперше відчув, як замало в мене фізичних сил, і ледь добирався до сільської школи, де ми спали на підлозі. Зате платою була тарілка супу на обід. Коли роботи не стало, я повернувся до Тбілісі до нашого житла — двоповерхового "стандартного будинку", зведеного до війни для робітників місцевої взуттєвої фабрики — без водогону, каналізації, опалення, кухонь. У нашій кімнатці за стіл правили складені одна на одну валізи, на яких я готував шкільні домашні завдання. Ці заняття часом переривали жіночий зойк та ридання в будинку; всі знали: це поштарка принесла чергову похоронну з фронту. Війна нагадувала про себе й щоденною стріляниною зенітної батареї, снаряди якої з лунким тріском вибухали, не досягаючи висотних літаків рейху і лише обсипаючи градом гарячих осколків подвір'я й дахи нашої та інших осель міста».

Цей витяг з рукопису М. М. Варварцева дає певне уявлення про обставини, які передували творчому шляху вченого. Працюючи після закінчення Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка журналістом, М. М. Варварцев, очевидець подій, що з роками відсувалися в далечінь історії, став її літописцем. Він почав збирати власноручні спогади й документи фронтовиків, партизанів, учасників антифашистського Опору в Європі, виступав, використовуючи також матеріали архівів, з нарисами в колективних документальних збірниках «Солдатская слава» (М., 1963), «На огненных рубежах» (М., 1965) разом з такими письменниками-фронтовиками, авторами творів про минулу війну, як К. Симонов, Вас. Гроссман. Публікації Миколи Миколайовича, що присвячувалися найбільше подіям оборони та визволення Києва, регулярно друкувалися на шпальтах газети «Вечірній Київ», де він працював.

Зрештою професійні інтереси до історичного минулого взяли гору, і 1968 р. М. М. Варварцев перейшов до Інституту історії АН УРСР на посаду молодшого наукового співробітника відділу зарубіжної історіографії. 1972 р. Микола Миколайович захистив кандидатську дисертацію на тему «Українська емігрантська преса, 1950 — 1970-і рр.», 1981 р. здобув науковий ступінь доктора історичних наук, блискуче захистивши дисертацію «Зарубіжні центри українознавства у післявоєнний період». Нині М. М. Варварцев працює головним науковим співробітником у відділі всевітньої історії і міжнародних відносин, є членом Спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій при Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, виконує обов'язки члена редколегії міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», відповідального редактора енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах» та індивідуальних монографій колег-істориків.

У 1980-х рр. М. М. Варварцев започаткував новий напрям історичної науки — дослідження українсько-італійських взаємин. Важливість цього напрямку підкреслив з нагоди видання 1986 р. монографії вченого про українсько-російсько-італійські зв'язки провідний фахівець з проблем східноєвропейської історії в Італії професор Римського університету «Сапієнца» А. Тамборра, який у своїй рецензії в журналі «*Europa orientalis*» («Східна Європа», Рим, № 1, с. 287) зазначив: «Цінність розвідки, виконаної Миколою Варварцевим у Києві, дає підстави вважати її центральним відправним пунктом для ретельних і поглиблених студій в Росії, Україні й у нас».

Наполегливо працюючи протягом наукових відряджень в архівах, рукописних фондах бібліотек, музеях Рима, Флоренції, Болоньї, Венеції, Мілана, Генуї, Неаполя, Турина, Пізи, Віченци, Форлі, Пістойї, Лукки, Пеши, Микола Миколайович виявив комплекс раніше невідомих документів про українських діячів культури: С. Гулака-Артемівського, Марка Вовчка, М. Костомарова, М. Драгоманова, Лесю Українку, І. Франка та ін. Введений ученим до наукового обігу фактичний матеріал поглибив уявлення вітчизняної історіографії, літературознавства та мистецтвознавства щодо їхнього життєвого й творчого шляху.

Важливим результатом багаторічних досліджень Миколи Миколайовича взаємин романського та слов'янського світів стала його монографічна праця «Італійці в Україні (XIX ст.). Біографічний словник діячів культури» (К., 1994), що містить понад п'ятсот статей, присвячених італійським науковцям, письменникам, співакам, педагогам, які пов'язали своє життя з Україною. Велика вибірка з цієї книги перевидана в італійському перекладі проф. славістики Болонського університету П. Каццола під назвою «П'ємонтці в Україні: з історичного словника М. М. Варварцева» в журн. «*Studi Piemontesi*» (Турин), 1996, № 2.

2000 р. побачила світ монографія М. М. Варварцева «Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX — початок XX ст.), в якій висвітлено основні напрями й форми співробітництва між українськими й італійськими освітянами, вченими, митцями, діячами національного відродження. Оpubлікована того ж року його нова студія «Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII — 20-ті рр. XX ст.) була удостоєна міжнародної презентації у рамках Днів італійської культури, проведених міністерством закордонних справ Італії, міністерством культури і мистецтв України, Італійською національною радою досліджень (Київ, травень 2001 р.), а італійський уряд надав М. М. Варварцеву тримісячну дослідницьку стипендію для його подальших студій в архівах Італії.

Важливим етапом розвитку вітчизняної італістики стала побудована на цінних джерельних матеріалах зарубіжних та українських архівів праця М. М. Варварцева «Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна» (Київ, 2005), у якій вперше здійснено дослідження зв'язків між італійським та українським національними рухами в контексті діяльності видатного іта-

лійського мислителя, ідеолога та діяча Рісорджименто Джузеппе Мадзіні. Праця викликала широкі відгуки в Україні і за кордоном. 29 травня 2006 р. за сприяння Італійського інституту культури МЗС Італії та Інституту історії України відбулася її міжнародна презентація. Одне з найстаріших славистичних періодичних видань — римський журнал «Slavia» (2007, № 2), оцінюючи монографію як «цілком нове явище в історико-політичній культурі України», водночас відзначив, що вона «перегукується з надзвичайно актуальними проблемами в Україні і це, зрозуміло, забезпечує їй успіх».

Дослідження М. М. Варварцева регулярно публікуються в Італії. Серед них особливе місце посідає розвідка, в якій вперше в історіографії досліджено проблему взаємовпливів національних рухів Італії та України, — «La diffusione del pensiero mazziniano in Ucraina nell'Ottocento» («Поширення ідей мадзінізму в Україні XIX ст.», Піза, 1996). За програмою та сприяння італійського Національного комітету з відзначення 200-річчя від дня народження Дж. Гарібальді учений підготував та опублікував в Італії разом з проф. Р. Різаліті спільну працю Інституту історії України НАН України та Флорентійського університету про діяльність українського волонтера гарібальдійської армії — «Лев Ілліч Мечников. Записки гарібальдійця. Експедиція Тисячі» (2008, італ. мовою). Він також є автором статей у таких провідних фахових журналах Італії, як «Історичний огляд Рісорджименто» (Рим), «П'ємонтські студії» (Турин), «Дантівські сторінки» (Рим), «Релігії та суспільство» (Флоренція) та ін.

Фактичними матеріалами, документами, дослідницькими висновками зі студій М. М. Варварцева активно послуговуються у своїх статтях, монографіях, енциклопедичних гаслових довідках, університетських лекціях, виступах у засобах масової інформації історики, а також фахівці суміжних дисциплін України, Італії, США, Канади, Росії, Польщі та інших країн. Науковий доробок українського вченого використано, зокрема, у таких міжнародних узагальнюючих виданнях з проблем всесвітньої історії, як «Європейський Схід та Італія» (Женева, Швейцарія, 1995), що підготовлено спільно дослідниками з Італії, Польщі, Румунії та ін., двотомна студія «Мадзінізм у світі» (Піза, 1995-1996), авторами якої є історики США, Італії, Іспанії, Греції, Аргентини, Індії тощо, колективна праця Російської академії наук «Росія та Італія. Зустріч культур» (Москва, 2000).

Український учений виступає також консультантом зарубіжних колег, про що з подякою зазначають вони в передмовах до своїх видань: проф. Ф. Гуїда в книзі «Мікеланджело Пінто — літератор і римський патріот між Італією та Росією» (Рим, 1998), проф. М. Кліменті — у монографії «Іноземні скарби та бідність у царській Росії» (Козенца, 2000) та ін. Завдяки особистим зв'язкам Варварцева з істориком музичного мистецтва В. Бертаццоні у виданій в м. Мантуя протягом 1998-2006 рр. серії біографічних монографій (4 книги) було опубліковано документальні матеріали про діяльність італійських митців в Україні.

Водночас збагаченню вітчизняної науки сприяють здійснювані науковцем переклади і публікація праць італійських учених, присвячених питанням нової та новітньої історії, а також віднайдених у зарубіжних архівах матеріалів україніки. Він уперше переклав тексти важливих для вивчення історії національно-визвольних рухів у Європі XIX ст. праць видатного мислителя та політичного і державного діяча Джузеппе Мадзіні.

На запрошення різних наукових і державних інституцій М. М. Варварцев бере активну участь у роботі численних міжнародних форумів, симпозіумів та конференцій. На 28 сесії Комісії соціального розвитку ООН (1983) він керував делегацією Української РСР та виступив у дискусії з огляду тенденцій і змін у світовому соціально-економічному розвитку, наголосивши, що розв'язання складних соціальних проблем можливе лише за умови досягнення миру, розрядки та роззброєння. Учений також презентував свої доповіді на Міжнародних з'їздах славістів — IX (Київ, 1983) та XI (Братислава, Словаччина, 1993), Першому міжнародному конгресі україністів (Київ, 1990), Першому міжнародному семінарі «Мадзінізм у світі» (Піза, Італія, 1996) та Конгресі історії Рісорджименто (Теремо-Л'Аква, Італія, 1998) тощо. У 2007 р. за програмою Департаменту історичних та географічних студій Флорентійського університету проводив спільні з італійськими істориками дослідження італо-українських взаємин періоду боротьби за національне об'єднання Італії. Робота проводилася в архівах, бібліотеках і музеях Флоренції, Болоньї, Сієни, Пістоїї, Рима. За підтримки представників італійської наукової громадськості він ініціював перед урядом України офіційне звернення до муніципалітету Сан-Ремо про встановлення меморіальної дошки Лесі Українки в цьому місті, яку й було урочисто відкрито в 1998 р.

Свою науково-дослідницьку діяльність учений успішно поєднує з педагогічною, виступає з лекціями у вищих навчальних закладах України та зарубіжжя. Слухачами його лекцій є студенти національних університетів — Київського імені Тараса Шевченка, Одеського імені І. І. Мечникова, Київського лінгвістичного, Флорентійського університету тощо. Під його керівництвом підготовлено та захищено три кандидатські дисертації, він надає консультації при написанні докторських дисертацій.

Внесок М. М. Варварцева в розширення наукових і громадських зв'язків України із зарубіжними країнами знайшов міжнародне визнання. 2 червня 2002 р. Декретом Президента Італійської Республіки К. Чампі за поданням Голови Ради Міністрів Італійської Республіки С. Берлусконі вченого удостоєно державної нагороди — ордена «За заслуги перед Італійською Республікою», який було вручено Послом Італії в Україні 26 березня 2003 р. У зв'язку з рішенням Президента Італійської Республіки Посол України в Італії в офіційному листі посольства від 2 квітня 2003 р., надісланому з Рима до НАН України на ім'я М. М. Варварцева, відзначив, що ця нагорода «є визнанням Вашого

особистого значного внеску в розвиток культурного та наукового співробітництва між Україною та Італією... Ваші зусилля приносять велику користь українсько-італійським відносинам, а відтак — нашій державі та її народу».

Тематика праць М. М. Варварцева обіймає широке коло питань міжнародних взаємин України і хронологічно збігається переважно з періодом XVIII — початку XX ст. У його статтях і книгах висвітлюється роль зв'язків і співпраці вітчизняних та зарубіжних громадсько-політичних організацій, рухів, окремих діячів політики та культури в процесах національного відродження українського та інших народів Європи. Разом з тим до плідних результатів спричинилися здійснювані вченим розробки проблем економічних зв'язків України із зарубіжними країнами. Серед них такі складові подій, як дослідницькі експедиції західних підприємців, залучення іноземних капіталів у будівництво й промисловість, спорудження морських портів Причорномор'я та Приазов'я, виробнича діяльність імміграції. Особливо велике місце в студіях М. М. Варварцева приділено сфері культури: літературі, різним галузям науки, освіти, мистецтва. Відтворена вченим панорама міжнародних контактів, взаємопізнання та взаємовпливів допомагає у з'ясуванні важливих чинників формування ідейного фундаменту національно-визвольних аспірацій України.

Сьогодні Микола Миколайович Варварцев сповнений новаторських ідей та далекосяжних творчих планів, випромінює бадьорість і творчу насагу. Тож у день ювілею побажаємо вченому подальших здобутків на ниві історичної науки.

**Вибрана бібліографія праць М. М. Варварцева
з історії міжнародних відносин
(уклала О. А. Іваненко)**

Монографії

1. Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях (первая половина XIX в.). — К.: Наукова думка, 1986. — 207 с.
2. Первая живые истоки (исторический очерк). — К.: Политиздат Украины, 1989. — 111 с.
3. Італійці в Україні (XIX ст.). Біографічний словник діячів культури. — К.: Інститут історії України НАН України, 1994. — 196 с.
4. La diffusione del pensiero mazziniano in Ucraina nell'Ottocento. — Pisa: Istituto Domus Mazziniana, 1996. — 46 p.
5. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII — 20-ті рр. XX ст.): Історико-біографічне дослідження. Словник. — К.: Інститут історії України НАН України, Італійський інститут культури в Києві, 2000. — 324 с.

6. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX — початок XX ст.): Документи, епістолярій, матеріали. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2000. — 107 с.

7. Італійці та італійська культура в Україні. *Gli italiani e la cultura italiana in Ucraina. The Italians and the Italian Culture in Ukraine.* — К.: «Д.В.К.», 2004. — 160 с. (Співавтори — Н. Ф. Баллоні та ін.).

8. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. — К.: Італійський Інститут культури в Україні, Інститут історії України НАН України, вид-во «Пульсарі», 2005. — 304 с.

9. Lev П'їч Мецніков. *Memorie di un garibaldino. La spedizione dei Mille.* — Torino: Centro interuniversitario di ricerche sul viaggio in Italia, 2008. — 328 р. (Співавтор — R. Risaliti).

Статті

1. Флорентійська знахідка: лист Лесі Українки // Радянське літературознавство. — 1982. — №4. — С. 63–67.

2. Джерела з історії України в італійських архівах // Архіви України. — 1982. — № 5. — С. 56–62.

3. Італійська преса про повстання декабристів // Український історичний журнал. — 1983. — № 2. — С. 70–78.

4. Остап Вересай у перших італійських публікаціях // Народна творчість та етнографія. — 1985. — № 3. — С. 57–60.

5. Українські літератори і словник письменників в Італії // Радянське літературознавство. — 1986. — № 3. — С. 62–65.

6. Міжнародний соціалістичний конгрес 1889 р. і Росія // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. — К.: Наукова думка, 1987. — Вип. 13. — С. 30–38.

7. Анджело Де Губернатіс — популяризатор української культури в Італії // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн. — К.: Наукова думка, 1989. — Вип. 15. — С. 10–20.

8. Цінне джерело про сучасний стан архівної справи в зарубіжних країнах [Про монографію E. Lodolini. *Archivistica: Principi e problemi.* — Milano, 1984] // Архіви України. — 1989. — № 2. — С. 67–68.

9. Проблемы итальянской революции на страницах «Киевского телеграфа» (вторая половина 1859 — начало 1860 г.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сб. науч. трудов. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 145–159.

10. Украина — Франция: обмен научными и техническими знаниями (60–90-е годы XIX в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. — К., 1990. — С. 173–194.

11. «Моя вітчизна наближається до початку свого «великого Рісорджименто». Нові сторінки спадщини Лесі Українки // Вісник Академії наук Української РСР. — 1990. — № 6. — С. 65–70.

12. «В справі ознайомлення Заходу з Руссю (З неопублікованої епістолярії М. П. Драгоманова) // Архіви України. — 1990. — № 6. — С. 16–23.
13. Італійська подорож Марка Вовчка: громадсько-політичні аспекти // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 1991. — Вип. 1. — С. 15–23.
14. Олександр Мишуга: перші кроки на ниві італійської культури // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 1992. — Вип. 2. — С. 37–41.
15. З історії української етнічності в Італії (До проблеми типології) // Українська діаспора. — К. — Чикаго: Інститут соціології АН України, Редакція енциклопедії української діаспори при НТШ (США), 1992. — Число 1. — С. 13–19.
16. Марко Вовчок і країна Гарібальді // Слово і час: Журнал Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України та Спілки письменників України. — 1992. — № 11. — С. 40–45.
17. Научная украинистика в Италии: тенденции и проблемы становления (70–80-е гг. XIX ст.) // IX medzinárodný zjazd slavistov. — Bratislava, Veda, 1993. — S. 652.
18. Найдавніше джерело про «заокеанську Україну» та його автор // Українська діаспора. — 1993. — Число 3. — С. 92–98.
19. Щоденник «Свобода» мовою ретроспективної бібліографії // Українська діаспора. — 1993. — Число 4. — С. 126–130.
20. Документальні джерела, радянська та зарубіжна історіографія проблеми // Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.). — К.: Інститут історії України НАН України. — 1994. — Кн. 1. — С. 19–36. (Співавтор — А. В. Санцевич).
21. А. Тамборра. Від Риму до Балаклави: Історія однієї місії [Упорядкування, редактування, переклад з італ.] // Вісник Національної академії наук України. — 1994. — № 5. — С. 67–78.
22. Південно-Західний відділ Географічного товариства в Києві у міжнародних зв'язках (Італія, Франція) // Славістичні науково-освітні центри в Україні (вчора — сьогодні — завтра). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 25-26 травня 1994 р. — К., НАН України, Український комітет славістів, Міністерство освіти України. — 1995. — С. 99–102.
23. Il democratico ucraino Jakiv Vecman e la «questione italiana» nella metà del secolo XIX // Rassegna storica del Risorgimento. — Roma, 1995. — Fasc.1. — P. 19–30.
24. Син українських степів Микола Гоголь у перших перекладах і відгуках італійців // Неопалима купина: Літ.-худ. та істор. журн. — К., 1995. — № 1–2. — С. 169–172.
25. Українець з Полтави — музична слава Європи // Українська діаспора. — 1995. — Число 8. — С. 100–124.
26. З України до італійських центрів гуманітарних наук (друга половина XIX ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 1995. — Вип. 5. — С. 105–118.
27. Українці в біографічних словниках Де Губернатіса // Українська біографістика: Збірник наук. праць. — К.: Інститут біографічних досліджень НАН України. — 1996. — № 3–4. — С. 155–167.

28. Україна в оцінках і свідченнях Заходу: французькі інтерпретації першої половини XIX ст. // Вісник Національної академії наук України. — 1996. — № 3–4. — С. 91–100.

29. Piemontesi in Ucraina nell'Ottocento dal dizionario storico di M.M. Varvartsev // Studi Piemontesi. — Torino, 1996. — Vol.XXV. — Fasc.2. — P. 385–396. (Співавтор — P. Cazzola).

30. Громадськість України у русі допомоги італійській визвольній справі (1860 р.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 1997. — Вип. 6. — С. 31–38.

31. Остап Вишня і Леся Українка перед читачами Італії // Слово і час. — 1997. — № 9. — С. 24–26.

32. А. Тамборра. Союз церков і козацька держава в уявленнях та праці архієпископа і дипломата Парчевича [Упорядкування, передмова, переклад з італ.] // Вісник Національної академії наук України. — 1997. — № 9–10. — С. 71–76.

33. Una pagina di storia: l'immagine ucraina e le sue origine // Pagine della Dante: Russegna trimestrale della Società Dante Alighiere. — Roma, 1998. — № 4. — P. 43–45.

34. Кирило-Мефодіївське товариство в контексті доктрини національного визволення Дж. Мадзіні // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 1999. — Вип. 8. — С. 6–12.

35. Р. Різаліті. Доба Хмельницького в Україні у світлі історичної хроніки міста Лукка [Упорядкування, передмова, переклад з італ.] // Український історичний журнал. — 1999. — № 3. — С. 138–142.

36. Нетрадиційна Італія // Всесвіт: Журнал іноземної літератури. — 2000. — № 3–4. — С. 162–165.

37. Томмазо Сальвіні: українські триумфи артиста-гарібальдійця // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2000. — Вип. 9. — С. 13–22.

38. Італійський просвітитель Джован П'єтро В'єссе та його подорожні студії України 1816–1817 рр. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірник наук. праць. — 2001. — Число 5. — Част. 1. — С. 440–449.

39. L'Italia cattolica vista del pellegrino ucraino Vasilij Grigorovič-Barskij nel 1724–1725 // Religioni e società: Rivista di scienze sociali della religione. — Firenze, 2002. — № 42. — P. 83–89.

40. Україна та Італія в економічних і громадсько-політичних взаєминах початку XX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2003. — Вип. 12. — С. 56–77.

41. Ватикан // Енциклопедія історії України. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 1. — С. 449–450.

42. Захід і слов'янство у політичній спадщині Джузеппе Мадзіні // Український історичний журнал. — 2004. — № 6. — С. 46–60.

43. Україна у записках інженера і дипломата Луїджі Серрісторі (20-ті роки XIX ст.) // Схід — Захід: Науково-культурологічний збірник. — Харків, 2004. — Вип. IV. — С. 129–145.

44. Відновлюючи сторінки історії міжнародних культурних зв'язків (з добробку італійського дослідника В. Бертаццоні) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2004. — Вип. 13. — С. 341–344.

45. Іспанія. Королівство Іспанія // Енциклопедія історії України. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 3. — С. 544–547.
46. Італія. Італійська Республіка // Енциклопедія історії України. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 3. — С. 643–646.
47. Італійські зодчі у Північному Причорномор'ї в ХІХ — на початку ХХ ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2006. — Вип. 15. — С. 421–432.
48. Чорноморська торгівля початку ХІХ ст.: проекти і проблеми становлення (За документами підприємця і дипломата Раффаеле Скасці) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2007. — Вип. 16. — С. 278–288.
49. *Ritratto di un slavista italiano: il professor Renato Risaliti* // Renato Risaliti: *Bibliografia degli scritti*. — Agliana, Alina ad Silvam ed., 2006. — P. 37–44.
50. Гарібальдійська епопея Льва Мечникова (1860 — 1864 pp.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2008. — Вип. 17. — С. 38–59.